

СПОСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ:
ОГЛЯД НАЦІОНАЛЬНОЇ ОБЛІКОВОЇ ПРАКТИКИ

Визначено проблемні аспекти бухгалтерського обліку та відображення у звітності способів забезпечення виконання зобов'язання, надано рекомендації, щодо підвищення інформативності фінансової звітності, що дозволить мінімізувати асиметричність інформації відносно її користувачів

Постановка проблеми. Однією з основних умов нормального функціонування економіки є належне виконання суб'єктами господарювання договірних зобов'язань. Їх порушення негативно позначається не тільки на майновій сфері суб'єктів правовідносин, але й на економіці країни в цілому.

У законодавстві багатьох країн простежується тенденція насамперед захистити інтереси сторони, яка сумлінно виконує свої договірні зобов'язання перед партнером, гарантувати захист законних прав і примусити несумлінного контрагента до виконання зобов'язань. Для запобігання або зменшення розміру негативних наслідків, які можуть настати в разі невиконання або неналежного виконання боржником свого зобов'язання, законодавство передбачає різні заходи захисту, що забезпечують належне виконання зобов'язань, а також надають можливість компенсувати завдану шкоду в

результаті неналежного виконання зобов'язання. Такі захисні заходи називають способами забезпечення виконання зобов'язань (далі – ЗВЗ).

В Україні все частіше у відносинах між суб'єктами господарювання виникають факти несумлінного виконання зобов'язань, про що свідчить тенденція до збільшення кількості судових розглядів щодо порушень умов договору. Згідно з даними Реєстру судових рішень, в 2008 році в Україні зареєстровано приблизно 50000 рішень, в 2009 році – майже 90000 рішень (зростання на 80 % у порівнянні з попереднім роком), в 2010 році лише за 9 місяців було зареєстровано більше 60000 рішень. Вищезазначене безумовно свідчить про необхідність належного правового та, що особливо важливо, облікового регулювання і формує актуальність даного дослідження.

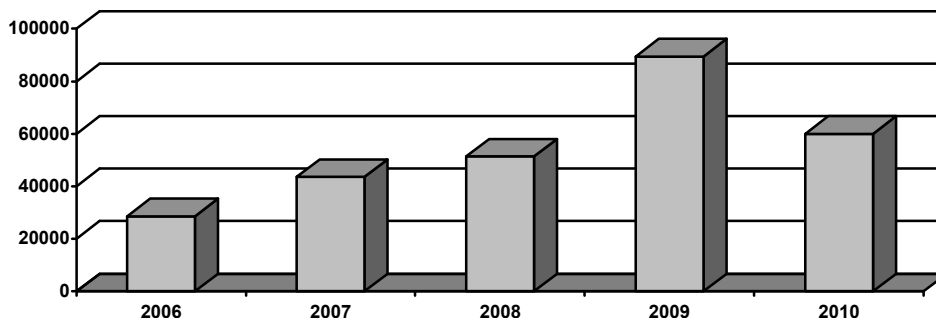

Рис. 1. Судові справи за порушенням умов договору в Україні за 2006-2010 рр. відповідно до Реєстру судових рішень¹

Аналіз останніх досліджень. Проблеми забезпечення виконання зобов'язання піднімали такі дослідники, як С.М. Андросов, О.І. Гелевей, А.С. Жила, О.А. Загоруйко, Т.М. Карнаух, В.В. Кириченко, С.В. Нижний, О.М. Олексійчук, І.О. Проценко, І.Й. Пучковська, В.М. Слома. Аналіз тематики досліджень за спеціальностями економічних та юридичних наук дає підстави стверджувати, що переважна більшість досліджень здійснювалась в рамках юридичних наук. Натомість, проблемам бухгалтерського обліку забезпечення виконання зобов'язань приділено недостатню увагу.

Мета дослідження. Визначення проблемних аспектів бухгалтерського обліку та відображення у звітності способів забезпечення виконання зобов'язань для розробки рекомендацій щодо підвищення інформативності фінансової звітності, що дозволить мінімізувати асиметричність інформації відносно її користувачів.

Викладення основного матеріалу дослідження. Нормативними документами, що регулюють питання забезпечення виконання зобов'язань як в Україні, так і в багатьох країнах (Російській Федерації, Республіці Білорусь, Казахстані, Литві, Латвії, Румунії, Молдові та ін.) є цивільні кодекси, що визначають невичерпний перелік способів забезпечення виконання зобов'язань, вказуючи основні: неустойка, порука, гарантія, застава, завдаток та притримання.

У ході дослідження розглянуто вітчизняну практику обліку, проаналізовано наукові статті, а також статті спеціалізованих

періодичних видань, на основі яких, узагальнено методики обліку способів забезпечення виконання зобов'язань. У результаті проведеного аналізу встановлено, що в Україні не існує регламентованої законодавчими актами єдиної методики обліку способів забезпечення виконання зобов'язань і бухгалтер може лише на основі загальних принципів бухгалтерського обліку та власного судження відображати в обліку операції з забезпеченням виконання зобов'язань.

Основними правилами забезпечення виконання зобов'язань є наступні: [1, С. 52]

– угода із забезпечення виконання зобов'язання повинна бути здійснена в письмовій формі (ст. 547 ЦКУ), в іншому випадку вона вважатиметься нікчемною (тобто недійсною);

– забезпечуватися може тільки дійсне зобов'язання (тобто те, яке вже виникло і ще не припинилося, наприклад, у зв'язку з ліквідацією юридичної особи – боржника). Недійсність основного зобов'язання тягне за собою недійсність зобов'язання, яке його забезпечує (винятком із цього правила є гарантія – ст. 562 ЦКУ) [1, С. 52].

Відповідно до національної облікової практики, деякі способи ЗВЗ підлягають відображенню на позабалансових рахунках бухгалтерського обліку при підписанні договору та в системі балансових рахунків при фактичному застосуванні виду ЗВЗ, а саме порука та гарантія. Інша частина способів забезпечення виконання зобов'язання відображається лише в системі балансових рахунків бухгалтерського обліку при фактичному порушенні основного зобов'язання незалежно від моменту підписання договору, такими способами є неустойка, застава, завдаток та притримання (рис. 2).

¹ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/>

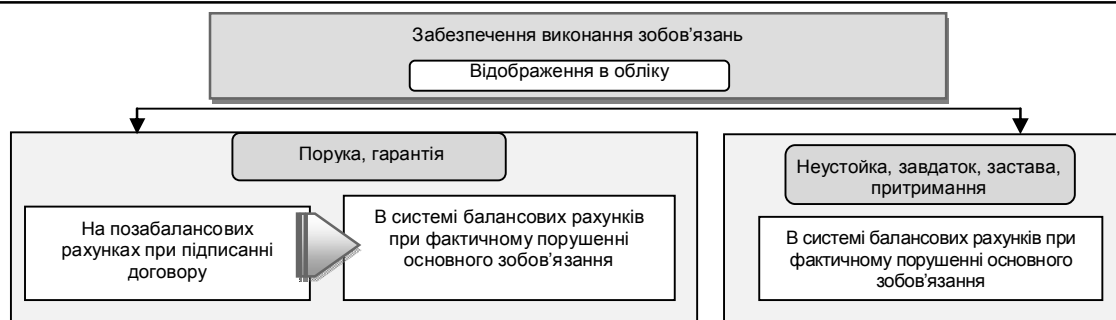

Рис 2. Відображення способів забезпечення виконання зобов'язання на рахунках бухгалтерського обліку

Неустойка – грошова сума, яку боржник повинен передати кредиторі у разі порушення боржником зобов'язання. Відповідно до чинного українського законодавства неустойка існує у двох формах – штрафу та пені [12].

Наявність у договорі умов щодо неустойки не призводить до відображення суми неустойки, погодженої сторонами, в бухгалтерському обліку. Лише у разі неналежного виконання основного зобов'язання, сторони можуть здійснити відповідні облікові записи. Підприємство, чий інтерес порушено, показує виникнення дебіторської заборгованості з одночасним збільшенням доходів на суму неустойки, обумовленої в договорі. Підприємство, що порушило договірні умови, відображає виникнення додаткових витрат по забезпеченню виконання зобов'язання у складі витрат операційної діяльності з одночасним збільшенням кредиторської заборгованості перед підприємством, чий інтерес порушено [7, С. 32].

При **поруці** у договірних відносинах беруть участь як мінімум три сторони: боржник, кредитор і поручитель. За договором поруки поручитель зобов'язується перед кредитором боржника відповідати за виконання останнім його зобов'язання повністю або частково [12]. Після виконання поручителем зобов'язання кредитор повинен вручити поручителю документи, що засвідчують вимогу до боржника, і передати права, що забезпечують цю вимогу. Факт укладення договору поруки кредитор відображає на позабалансовому рахунку "Гарантії і забезпечення отримані" на суму договору поруки. Якщо поручитель погашає перед кредитором заборгованість боржника, в бухгалтерському обліку у кредитора відображається зміна дебітора. Після виконання зобов'язання, забезпеченого порукою, позабалансовий рахунок кредитується. Факт укладення договору поруки у бухгалтерському обліку у боржника не відображається. Якщо поручитель погашає перед кредитором заборгованість боржника – у боржника в бухгалтерському обліку відображається зміна кредитора, після чого боржник зобов'язаний платити суму не кредиторі, а поручителю. Факт укладення договору поруки у поручителя відображається на позабалансовому рахунку "Гарантії та забезпечення надані" на суму договору поруки. У разі неплатоспроможності боржника, поручитель відображає заборгованість, яку не може погасити боржник. Після чого поручитель погашає власними засобами прийняту заборгованість перед кредитором і чекає оплати заборгованості від боржника. Після виконання зобов'язання, забезпеченого порукою, кредитується рахунок "Гарантії та забезпечення надані".

Гарантія має схожі риси з порукою: до зобов'язання залучається третя особа (гарант), яка зобов'язується відповідати перед кредитором у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання боржником [12]. При цьому, відповідно до українського законодавства, гарантом може виступати тільки банк, інша фінансова установа, страхова організація.

Завдатком є грошова сума або рухоме майно, що надається кредиторі боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і для забезпечення його виконання [12]. У разі порушення зобов'язання боржником завдаток залишається у кредитора. Якщо зобов'язання буде порушено з вини кредитора, то він повинен повернути боржникові завдаток у повній розмірі.

У кредитора сума отриманого завдатку відображається як авансовий. У разі виконання договору дана сума зараховується в рахунок оплати за продукцію, у разі порушення зобов'язання з вини кредитора – в рахунок витрат з наступним погашенням зобов'язання кредитором у боржника виникає дохід з вини боржника – відображається дохід з одночасним виникненням дебіторської заборгованості.

Боржник відображає перерахування завдатку. У разі виконання договору дана сума зараховується в рахунок оплати придбаної продукції. У разі порушення зобов'язання кредитором у боржника виникає дохід. Якщо порушено основне зобов'язання боржником, то виникають витрати.

Крім звичних для України видів забезпечення виконання зобов'язання (неустойка, порука, гарантія, застава та завдаток) Цивільний кодекс, який набрав чинності з 01 січня 2004 року, встановив новий вид забезпечення – **притримання**. Притримання – право кредитора, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, притримати її (річ) у себе до виконання боржником зобов'язання у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредиторі пов'язаних з нею витрат та інших збитків [6, С. 46].

У бухгалтерському обліку на сьогодні відсутня конкретна методика обліку притримання. Оскільки при притриманні чужої речі до кредитора не переходить право власності на неї, він зобов'язаний показати майно на позабалансовому рахунку бухгалтерського обліку. Для цього пропонується використовувати позабалансовий рахунок "Активи на відповідальному зберіганні" з відповідними аналітичними розрізами. При невиконанні основного зобов'язання боржником, кредитор притримує у себе його майно, відображаючи за дебетом збільшення активів на відповідальному зберіганні. Після виконання зобов'язання боржником, кредитор передає майно боржника і списує його з позабалансового рахунку.

Більш складним моментом є відображення майна, що притримується кредитором, в обліку боржника. Основною проблемою є відсутність рахунку, призначеного для обліку майна, право власності на яке є, а фізичний обсяг відсутній (рис. 3).

Рис 3. Взаємозв'язок цивільного та облікового законодавства щодо регулювання притримання

Крім того, виникає питання, чи можна вважати таке майно активом, оскільки відповідно до критеріїв визнання, активами є ресурси, контрольовані підприємством в результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до надходження економічних вигод у майбутньому. Контроль над активами означає можливість вирішального на них впливу з боку підприємства з метою отримання вигод від їх використання. Чи можна говорити про контроль майна, що притримується кредитором? Яким чином підприємство може отримувати економічні вигоди від об'єкта, не маючи можливості використовувати його? Таким чином, особа, чиє майно притримується, згідно з діючою методикою обліку не може його показати в системі рахунків бухгалтерського обліку.

За існуючої методики обліку, більшість зазначених способів забезпечення виконання зобов'язання відображаються за фактом порушення зобов'язання на балансових рахунках і представляються у фінансовій

звітності підприємства у тому звітному періоді, в якому вони фактично виникли. Але чи має можливість користувач при ознайомленні зі звітністю оцінити ризик появи додаткових дебіторської або кредиторської заборгованості за договорами за умови неналежного виконання зобов'язань в майбутньому? За відсутності такої інформації існує ризик прийняття необґрунтованого рішення користувачем (рис. 4), тому виникає необхідність представлення інформації про можливість (ймовірність) виникнення додаткових зобов'язань при неналежному виконанні договору стороною. Якщо сума основного зобов'язання за договором незначна, відсутність інформації про можливе виникнення додаткового зобов'язання може несуттєво вплинути на прийняття рішення, проте, якщо угоди будуть укладені на значні суми і суми, передбачені в договорі, наприклад, неустойки або вартість майна під заставу будуть значними, користувач повинен знати про можливості зменшення економічних вигод у майбутньому.

Рис 4. Розкриття інформації про способи забезпечення виконання зобов'язання у звітності

Фактично, під час підписання договору, зазначені види забезпечення виконання зобов'язання можуть бути класифіковані як умовні факти до визнання порушень (невиконання) основного зобов'язання. Інформаційними ресурсами, що містять інформацію про такі факти, можуть бути Пояснювальна записка до фінансової звітності або додатковий розділ Приміток до фінансової звітності, в яких слід вказувати суми умовних зобов'язань і наданих гарантій та забезпечень, які обліковуються на позабалансових рахунках, а також дати пояснення або власну оцінку ймовірності трансформації їх з умовних в реальні зобов'язання або активи. Однак, на сьогодні не існує важелів впливу на підприємство, які б примусили управлінський персонал суб'єкта господарювання забезпечити користувачів інформацією про зазначені в договорі способи забезпечення виконання зобов'язання, що можуть виникнути в майбутньому при неналежному виконанні боржником зобов'язань за основним договором.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На даному етапі дослідження виникає досить багато питань, пов'язаних з обліком та відображенням у звітності способів забезпечення виконання зобов'язань, оскільки комплексні дослідження щодо організації та методики бухгалтерського обліку способів забезпечення виконання зобов'язань практично відсутні. В результаті проведеного аналізу чинної методики облікового відображення способів забезпечення виконання зобов'язання виявлено, що порука та гарантія підлягають відображенню на позабалансових рахунках бухгалтерського обліку при підписанні договору та в системі балансових рахунків при фактичному застосуванні виду ЗВЗ; неустойка, застава, завдаток, притримання – лише в системі балансових рахунків бухгалтерського обліку при фактичному порушенні основного зобов'язання незалежно від моменту підписання договору. Така ситуація призводить до асиметричності інформації та не дозволяє користувачам приймати обґрунтовані рішення.

Для уникнення асиметричності інформації запропоновано до Пояснювальної записки до фінансової звітності або додаткового розділу Приміток до фінансової звітності включати інформацію про суми умовних зобов'язань в частині способів забезпечення виконання зобов'язання і наданих гарантій та забезпечень, які обліковуються на позабалансових рахунках, а також дати пояснення або власну оцінку ймовірності трансформації їх з умовних в реальні зобов'язання або активи. Перспективним напрямом досліджень є уточнення методики бухгалтерського обліку за кожним способом забезпечення виконання зобов'язання.

Список використаної літератури:

1. *Василенко В.* Забезпечення виконання зобов'язань за договорами. // *Баланс.* – 2004. – № 9. – С. 52-55
2. Віртуальні об'єкти – реальний облік / Керівник авт. Колективу І. Назарбаєва. – К.: Бліц-Інформ, 2005. – 290 с. – (Енциклопедія бухгалтерських проводок, Книга 4).
3. *Войцеховський М.* Договір поруки: юридична суть, податковий та бухгалтерський облік / Максим Войцеховський // *Бухгалтерський облік.* – 2004. – № 38. – С. 9-12
4. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>
5. *Губа Є.* Фінансові послуги / Є. Губа // *Школа бухгалтера.* – 2004. – № 19. – С. 15-17.
6. *Даневич Б., Ефимов С.* Удержание // *Бухгалтерия.* – 2004. – № 30 (601). – С. 46-50.
7. Забезпечення виконання зобов'язань за договорами // *Баланс.* – 2004. – № 3. – С. 32-40
8. Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні", від 16.07.1999 р. № 996-XIV
9. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>
10. *Кловська Юлія.* Договір поруки в обліку кредитора, боржника та поручителя. // *Школа бухгалтера.* – 2007. – № 23. – С. 4-6
11. *Корол О.* Задаток: застосування та облік / Олександр Корол // *Школа бухгалтера.* – 2007. – № 14-15. – С. 5-6
12. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ua-tenders.com/legislation/codes/23703>

РОМАНЧУК Катерина Василівна – кандидат економічних наук., доцент кафедри бухгалтерського обліку Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

– проблеми бухгалтерського обліку економічних ресурсів та договірного процесу

ЗАТОКА Тетяна Вікторівна – здобувач Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

– проблеми обліку зобов'язань та забезпечення їх виконання

ДІДІЛОВСЬКИЙ Олександр Миколайович – магістрант Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

– облік умовних активів та зобов'язань,
– проблеми обліку зобов'язань та забезпечення їх виконання